

УДК 341.322.5

В. П. Пилипенко

СКЛАД ВОЄННОГО ЗЛОЧИНУ ЗА МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ

Постановка проблеми. Визначення воєнних злочинів у науці міжнародного права (далі – МП) не характеризується одноманітністю. Так, Словник міжнародного права визначає цю категорію злочинних деліктів як «міжнародні протиправні діяння, вчинення яких становить порушення міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів» [1, с. 40–41]. В.А. Батир характеризує воєнні злочини як «особливо серйозні правопорушення, вчинені під час збройного конфлікту» [2, с. 401]. В.Н. Кулебякін та А.Ю. Скуратова констатують, що в категорію воєнних злочинів «входять порушення законів і звичаїв війни, серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року і Додаткових протоколів до них 1977 року» [3, с. 725]. Р.А. Адельханян визначає воєнний злочин як діяння, «яке полягає у порушенні встановлених основними принципами міжнародного права і міжнародного гуманітарного права правил ведення збройних конфліктів міжнародного або неміжнародного характеру, злочинність якого визначена в акті міжнародного кримінального права» [4, с. 13]. М. Шредер також стверджує, що за основу визначення військових злочинів беруться формулювання Женевських конвенцій 1949 року, при цьому проводячи диференціацію внутрішніх і міжнародних конфліктів [5, с. 770–771]. Г. Верле вважає, що «воєнний злочин – це порушення норми міжнародного гуманітарного права, яке тягне за собою кримінальну відповідальність безпосередньо за міжнародним правом» [6, с. 469.]. В.М. Репецький та В.М. Лисик доходять висновку, що «воєнним злочином вважається міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи щодо них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права» [7, с. 125].

Практично кожен дослідник воєнних злочинів намагався сформулювати своє власне визначення поняття «воєнний злочин». Причиною цього є визначення цього поняття в актах МП лише шляхом перерахунку конкретних діянь, які являють собою воєнний злочин. Видається, що підхід міжнародно-правових документів є виправданим, оскільки пропонуване визначення могло би привести до спорів як на стадії прийняття міжнародно-правової норми, так і на стадії її застосування. Однак визначення поняття «воєнний злочин» можна розвинути шляхом застосування до цієї категорії міжнародних злочинів загальнокримінальних досліджень (зокрема, вчення про склад злочину). В українській юридичній науці така спроба була зроблена в дисертаційному дослідженні В.П. Базова «Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину)». Водночас предметом зазначеного дослідження була кримінальна відповідальність за порушення законів і звичаїв війни [8, с. 5]. Предметом нашого дослідження є відповідальність за

вчинення воєнних злочинів за міжнародним кримінальним правом (далі – МКП), зокрема Римським статутом Міжнародного кримінального суду (далі – РС).

Метою статті є визначення об'єктивних і суб'єктивних елементів та ознак воєнних злочинів із метою кращого розуміння цього виду міжнародних злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення воєнного злочину в МКП містить його обов'язкові ознаки (юридичні та соціальні), властиві кожному воєнному злочину як юридичному факту в МКП. Однак правові норми не містять безпосередньої вказівки на самі ці факти і є тільки юридичними абстракціями. Для реалізації кримінальної відповідальності за МКП потрібно встановити відповідність діяння (як юридичного факту) приписам самої норми, тобто провести юридичну кваліфікацію скоєного, на основі якої і застосовуються норми МКП.

Норма містить логіко-юридичну абстракцію, яку в теорії кримінального права прийнято називати складом злочину.

У літературі під складом злочину традиційно розуміється сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин [9, с. 283]. При цьому наголошується, що будь-який склад злочину утворюють чотири групи ознак, які називаються елементами складу злочину, такі як об'єктивні ознаки (об'єкт і об'єктивна сторона) і суб'єктивні ознаки (суб'єкт і суб'єктивна сторона). Аналіз норм МКП дає змогу говорити про те, що в них визначаються ознаки, які характеризують те чи інше діяння як злочинне. Ці ознаки можуть мати як об'єктивний характер (опис діяння, наслідків, способів вчинення діяння, обстановки його вчинення та ін.), так і суб'єктивний (наприклад, цілі і мотиви поведінки винного). У МКП кожний злочин характеризується чотирма обов'язковими ознаками: небезпекою для світового правопорядку, протиправністю, винністю та наявністю індивідуальної відповідальності за його вчинення. Цим ознакам фактично скоєного воєнного злочину повинні відповідати певні юридичні форми, характерні для правової норми.

Відповідно до концепції складу злочину в МКП, найрізноманітніші юридичні ознаки, що характеризують діяння як воєнний злочин за МКП, можна згрупувати за ознаками самого воєнного злочину таким чином: 1) ознаки злочинного діяння – юридичні ознаки норми МКП; 2) небезпека для світового правопорядку – інтерес (група інтересів), визначений в нормах МКП, якому діянням заподіюється шкода; 3) протиправність – вказівка на злочинність діяння або опис діяння як злочинного в юридичній нормі; нерідко опис наслідків такого діяння; 4) винність – вказівка на те чи інше психічне ставлення особи до скоєного, мотиви і цілі його поведінки; 5) індивідуальна відповідальність – ознаки, що характеризують особу, яка несе відповідальність згідно з МКП [10, с. 17].

Ознаки, що юридично характеризують ту чи іншу якість злочинного діяння, можна об'єднати в юридичні елементи норми МКП. При цьому видається можливим застосувати вироблене в доктрині МКП вчення про склад злочину. Це підтверджується і самим міжнародним правом. Так, у п. 1 ст. 20 РС згадується про «склад злочину» як про характеристику самого злочину.

Відзначимо, що у зв'язку з різноманітністю джерельної бази МКП склади тих чи інших злочинів можуть визначатися у різних міжнародно-правових актах,

причому одночасно в декількох чинних документах. Так, склади воєнних злочинів містяться як у Женевських конвенціях і Додаткових протоколах до них, так і в ст. 8 РС.

З огляду на викладене склад воєнного злочину за МКП можна визначити як сукупність встановлених джерелами МКП об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують діяння як воєнний злочин за МКП. Через відсутність єдиного кодифікаційного акту в МКП навряд чи можна здійснити послідовну і обґрунтовану класифікацію складів воєнних злочинів за традиційними підставами, прийнятими в теорії кримінального права. Проте з позиції конструкції об'єктивної сторони складів воєнних злочинів їх можна розділити на 1) формальні – норма містить вказівку тільки на діяння, без опису будь-яких наслідків (наприклад, напади на цивільні та інші захищені об'єкти); 2) матеріальні – норма містить вказівку на обов'язковий наслідок у результаті вчиненого діяння (наприклад, вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю або не маючи більше засобів захисту, здався).

Значення складу злочину за МКП полягає передусім у правильній юридичній оцінці скоєного для реалізації завдань цього права як такого. Оскільки завданням МКП є забезпечення і підтримання світового правопорядку, можна дійти висновку, що світовий правопорядок є загальним об'єктом усіх злочинів за МКП. При цьому під світовим правопорядком варто розуміти всю сукупність благ та інтересів, що охороняються системою МП загалом. Така сукупність надзвичайно важлива, у неї включаються найрізноманітніші правові інтереси, такі як інтереси забезпечення та охорони прав і свобод особистості, інтереси підтримання миру, інтереси розвитку людства загалом, інтереси світової економіки тощо.

Таким чином, складові частини світового правопорядку – групи однорідних юридичних благ та інтересів, взятих під охорону МКП, можна розглядати як родові об'єкти злочинів із міжнародного кримінального права. І таким родовим об'єктом для воєнних злочинів будуть інтереси забезпечення миру і безпеки людства. Видовим об'єктом воєнного злочину є охоронюваний правом інтерес у вигляді встановлених принципами МП і (або) нормами міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) правил ведення збройних конфліктів (законів і звичаїв війни). Безпосереднім об'єктом воєнного злочину за МКП є той юридичний інтерес, якому заподіюється шкода конкретним злочином, тобто цілком певне правило збройного конфлікту. Особливість воєнного злочину за МКП полягає в тому, що воно зазвичай багатооб'єктне, тобто заподіює шкоду одночасно кільком безпосереднім об'єктам. Однооб'єктний же воєнний злочин – швидше виняток, ніж правило. Отже, можна говорити про можливість виділення додаткового об'єкта воєнного злочину в МКП – того об'єкта, якому завжди (поряд із безпосереднім об'єктом) злочином заподіюється шкода. Наприклад, за вчинення більшості воєнних злочинів завжди, поряд з інтересами дотримання правил збройних конфліктів, шкода завдається життю та здоров'ю осіб, які служать додатковим об'єктом цього злочину.

Отже, ієрархію об'єктів воєнного злочину за МКП можна представити таким чином: 1) загальний об'єкт – світовий правопорядок як сукупність усіх юридичних благ та інтересів, визначених системою МП загалом і охоронюваних МКП;

2) родовий об'єкт – інтереси миру і безпеки людства; 3) видовий об'єкт – інтереси дотримання правил збройних конфліктів, як вони визначені в принципах МП і нормах МГП; 4) безпосередній об'єкт – те правило збройного конфлікту, на яке посягає конкретний злочин за МКП.

Елемент складу, званий об'єктивною стороною, являє собою сукупність ознак, що характеризують діяння і наслідки, які настали в результаті нього. Іншими словами, об'єктивна сторона злочину – це його зовнішній прояв. Об'єктивізація злочину починається з поведінки людини. Тому ключову роль у розумінні об'єктивної сторони відіграє діяння, що здійснюється особою, причому таке діяння має бути одночасно протиправним, усвідомленим і вольовим. Саме ці характеристики діяння як кримінально значущої поведінки людини були вироблені теорією кримінального права. Переважно воєнний злочин скоюється шляхом дії (дій), тобто активної поведінки суб'єкта. Як справедливо зауважив І.П. Бліщенко, багато міжнародних (у тому числі і воєнних) злочинів являють собою «складну і розгалужену діяльність багатьох осіб», здійснювану впродовж багатьох років і навіть десятиліть [11, с. 69].

На цю ж обставину звертав увагу О.М. Трайнін, кажучи про те, що «злочин проти людства складається не з епізодичної дії (удар ножом, підпал тощо), а з системи дій, з певного роду «діяльності» [12, с. 316.]. У разі, коли для поставлення у провину складу воєнного злочину потрібне встановлення злочинних наслідків, необхідно виявляти причинний зв'язок між діянням (діяннями) і цими наслідками. У літературі підкреслювалося, що саме цей елемент «винятково складний» у багатьох злочинах за МКП через наявність численних «ланок» між діянням і наслідком. І дійсно, ще на засіданні Нюрнберзького трибуналу зазначалося, що підсудні «захопили німецьку державу і перетворили її в державу розбійників, підпорядкувавши своїм злочинним намірам всю виконавчу міць держави... Цьому сприяли всі керівники всіх інших установ, які надавали цьому підтримку. Жодна з установ не хотіла ухилитися, оскільки газові камери і знищення були вираженням вищої ідеї режиму, а цим режимом були вони самі» [4, с. 205].

У багатьох складах воєнних злочинів юридичного значення набувають ті ознаки об'єктивної сторони, які традиційно вважаються факультативними (час, місце, обстановка, знаряддя, засоби і спосіб вчинення злочину). Так, у Женевських конвенціях і Додаткових протоколах до них зумовлюється ситуація міжнародного конфлікту, з одного боку, і збройного конфлікту неміжнародного характеру – з іншого. Ситуація багатьох воєнних злочинів одночасно характеризується часом, місцем і обстановкою їх здійснення.

Водночас особливе значення в МКП має також спосіб вчинення злочину як певний порядок, метод, послідовність прийомів здійснення злочинного діяння. Багато воєнних злочинів можуть мати характер триваючих і продовжуваних. Триваючий воєнний злочин – це дія або бездіяльність, поєднана з подальшим тривалим невиконанням обов'язків, покладених на винного МКП (наприклад, захоплення заручників із числа захищених осіб). Триваючий воєнний злочин починається з моменту вчинення злочинної дії, а закінчується дією самого винного, спрямованою на припинення злочину, або настанням обставин, що перешкоджають його здійсненню.

Продовжувані воєнні злочини являють собою низку тотожних злочинних дій, спрямованих до спільної мети, що становлять у сукупності єдиний злочин (наприклад, тероризування мирного населення на окупованих територіях; нанесення ударів по будівлях, медичних установах і транспортних засобах). Початком продовжуваного злочину вважається вчинення першої дії (бездіяльності) з числа декількох тотожних дій, що становлять один продовжуваний злочин, а кінцем – момент скоєння останньої злочинної дії.

Із принципу індивідуальної відповідальності осіб за МКП випливає, що загальним суб'єктом воєнного злочину повинна вважатися будь-яка людина, незалежно від будь-яких демографічних, соціальних, майнових чи інших характеристик, що скоїла цей злочин і підлягає відповідальності за МКП. Особливістю регламентації відповідальності за вчинення воєнних злочинів є та обставина, що склади багатьох із них передбачають наявність спеціального суб'єкта («командира», «особи, яка ефективно виконує функції військового командира» та ін.).

Основним елементом суб'єктивної сторони будь-якого злочину є вина – певне психічне ставлення особи до свого діяння і можливого результату (наслідків). Стаття 30 РС визначає суб'єктивну сторону двома ознаками, такими як навмисність і свідомість. Навмисність, тобто цілеспрямованість поведінки визначається як щодо діяння, коли особа збирається його зробити, так і щодо наслідків, коли особа збирається заподіяти цей наслідок або усвідомлює, що він настане за звичайного ходу подій.

Намір – характеристика вольової сфери психіки людини, що означає бажання, задум чогось. Бажання як вольова характеристика може стосуватися як діяння, так і наслідку. У вітчизняній доктрині кримінального права таким психологічним характеристикам відповідає визначення прямого умислу, за якого особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає неминучість або реальну можливість настання суспільно небезпечних наслідків і бажає їх настання [13, с. 77]. Таким чином, МКП через «намір» допускає можливість прямого умислу як щодо діяння, так і щодо його наслідків. Прямий умисел винного можливий у воєнних злочинах як із формальним, так і з матеріальним складом.

Свідомість у визначенні суб'єктивної сторони злочину в МКП означає розуміння особою вчиненого нею акту поведінки і його можливого (або бажаного) результату. Необережна вина у скоєнні воєнних злочинів за МКП – явище юридично неможливе, оскільки суб'єктивна сторона («свідоме» і «навмисне» заподіяння шкоди) виключає необережність і у вигляді недбалості, і у вигляді легковажності.

Таким чином, значення складу злочину за МКП полягає передусім у правильній юридичній оцінці скоєного для реалізації завдань цього права як такого. Загальним об'єктом воєнних злочинів, як і загалом міжнародних злочинів, є світовий правопорядок як сукупність всіх юридичних благ та інтересів, визначених системою міжнародного права загалом і охоронюваних МКП, родовим об'єктом є інтереси миру і безпеки людства, видовим об'єктом є інтереси дотримання правил збройних конфліктів, як вони визначені в принципах МП і нормах МПП, а безпосереднім об'єктом – те правило збройного конфлікту, на яке посягає конкретний злочин за МКП.

Висновки. Переважно військовий злочин скоюється шляхом дії (дій), тобто активної поведінки суб'єкта. У багатьох складах військових злочинів юридичного значення набувають ті ознаки об'єктивної сторони, які традиційно вважаються факультативними (час, місце, обстановка, знаряддя, засоби і спосіб вчинення злочину). Особливістю регламентації відповідальності за вчинення військових злочинів є та обставина, що склади багатьох із них передбачають наявність спеціального суб'єкта («командира», «особи, яка ефективно виконує функції військового командира» та ін.). Необережна вина у скоєнні військових злочинів за МКП – явище юридично неможливе, оскільки суб'єктивна сторона («свідоме» і «навмисне» заподіяння шкоди) виключає необережність і у вигляді недбалості, і у вигляді легковажності.

Водночас питання дослідження окремих елементів складу військових злочинів залишається актуальним. Так, особливий інтерес зараз становлять контекстуальні обставини у складі військових злочинів, які потребують подальших наукових досліджень, зважаючи на збройний конфлікт, що триває в Україні.

Література

1. Словарь международного права. – 3-е изд. перераб. и доп. – М: Статут, 2014. – 495 с.
2. Батырь В.А. Международное гуманитарное право: Учеб. для вузов / В.А. Батырь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2011. – 688 с.
3. Международное право: учебник / Ю.М. Колосов, Ю.Н. Малеев и др. ; Отв. ред. А.Н. Вылегжанин; МГИМО (У) МИД России. – М.: Юрайт; Высшее образование, 2009. – 1012 с.
4. Адельханян Р.А. Военные преступления как преступления против мира и безопасности человечества: дис. докт. юр. наук: 12.00.08 «уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Адельханян Роберт Артурович – Москва, 2003. – 430 с.
5. Международное право / Вольфганг Граф Вицтум и др.; пер. с нем. [В. Бергман, пред., сост.]; науч. ред. и сост. указ. Т.Ф. Яковлева. – М.: Инфотропик Медиа, 2011. – 992 с.
6. Верле Г. Принципы международного уголовного права: учебник / Герхард Верле; пер. с англ. С.В. Саяпина. – О.: Фенікс; М.: ТрансЛит, 2011. – 910 с.
7. Репецкий В.М. Понятия та ознаки військових злочинів / В.М. Репецкий, В.М. Лисик // Альманах міжнародного права. – 2009. – Вип. 1. – С. 120–125.
8. Базов В.П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Базов Віктор Петрович – Харків, 2009. – 21 с.
9. Данилюк Т.М. Класифікація складів злочинів та її значення для встановлення моменту закінчення злочину / Т.М. Данилюк // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер. юрид. – 2008. – Вип. 3. – С. 280–288.
10. Адельханян Р.А. Преступность деяния по международному уголовному праву: Учебное пособие / Р.А. Адельханян; Академический правовой университет. – М.: МЗ Пресс, 2002. – 37 с.
11. Международное уголовное право : Учебн. пособие / Под ред. В.И. Кудрявцева. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Наука, 1999. – 264 с.
12. Трайнин А.Н. Защита мира и уголовный закон / А.Н. Трайнин – М.: Наука, 1969. – 454 с.
13. Вереша Р.В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України) / Р.В. Вереша // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Число 3. – С. 73–82.

Анотація

Пилипенко В. П. Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом. – Стаття.

У статті визначаються об'єктивні і суб'єктивні елементи та ознаки військових злочинів. Доводиться значення складу злочину, яке полягає у правильній юридичній оцінці скоєного для подальшого притягнення винної особи до відповідальності. Стверджується, що юридичного значення набувають ті ознаки об'єктивної сторони, які традиційно вважаються факультативними (час, місце, обстановка, знаряддя, засоби і спосіб вчинення злочину). Аналізується наявність спеціального суб'єкта злочину. Підкреслюється свідомість і навмисність заподіяння шкоди при скоєнні воєнного злочину.

Ключові слова: воєнні злочини, склад злочину, міжнародне кримінальне право, Римський статут Міжнародного кримінального суду, відповідальність.

Аннотация

Пилипенко В. Ф. Состав военного преступления по международному уголовному праву. – Статья.

В статье определяются объективные и субъективные элементы и признаки военных преступлений. Доказывается значение состава преступления, которое заключается в правильной юридической оценке содеянного для дальнейшего привлечения виновного лица к ответственности. Утверждается, что юридически значимыми становятся те признаки объективной стороны, которые традиционно считаются факультативными (время, место, обстановка, орудия, средства и способ совершения преступления). Анализируется наличие специального субъекта преступления. Подчеркивается сознание и преднамеренность причинения вреда при совершении военного преступления.

Ключевые слова: военные преступления, состав преступления, международное уголовное право, Римский статут Международного уголовного суда, ответственность.

Summary

Pylypenko V. P. Legal Components of War Crime under International Criminal Law. – Article.

The article defines objective and subjective component elements of war crimes under international criminal law. The value of the crime component elements, which consists in the correct legal assessment of the offense for further prosecution of the guilty person, is proved. It is alleged that component elements that are traditionally considered optional (time, place, environment, tools, means and method of the offense) get legal importance in the case of war crimes. The occurrence of a special subject of war crime is analyzed. The consciousness and willfulness of causing harm in the commission of a war crime is also emphasized.

Key words: war crime, component elements of crime, international criminal law, Rome Statute of the International Criminal Court, responsibility.